
A Heimwehrek és az osztrák politika, 1927–1936

Az ezredfordulót követően természetesen növekszik azon publikációk száma, amelyek a XX. század jellegzetességeinek, egyediségének vizsgálatára és szintézisének megírására törekednek. Számos jelzővel próbálták és próbálják történészek, politológusok és filozófusok az elmúlt évszázad történéseinek magvát, karakterét megragadni. Ilyen a nemzetközileg is az egyik legismertebb a *Hobsbawm*-féle „hosszú XIX. századra“ rimelő *Berend T. Iván*-féle „rövid XX. század“ kifejezés is. Az elmúlt bő egy évtizedben kristályosodik ki az a nézet, hogy a XX. század az erőszak évszázada volt. Ennek kutatásával foglalkozik az „erőszak-történet“ (Gewaltgeschichte, history of violence), amely az utóbbi években meghatározó történettudományi trendé vált. Gyökerei messzire nyúlnak vissza. Mái befolyásolják az elmúlt századot elemző történészek munkáit filozófusok, mint *Hannah Arendt*, *Theodor W. Adorno* vagy akár *Walther Benjamin* erőszokról vallott gondolatai. Historiográfiai előzményei természetesen szorosan összefonódtak az 1960–1970-es évek fordulóján megindult nemzetiszocializmus okait feltáró nyugatnémet történetírással. Ezzel összefüggésben már ötven évvel ezelőtt is teret kapott a német történetírásban az első világháború erőszak-története, amely a centenáriumi alkalmával, nemcsak német, hanem különösen az angolszász területen szinte könyvtárnyi publikációval és örömteli módon új szemléletmódokkal, mint például a transznacionális és globális megközelítéssel gazdagodott. Ebben az új mainstreamben nagy szerepet vállalt *Robert Gerwarth*, a dublini UC-Centre for War Studies professzora és kutatócsoportja.¹ A XX. század erőszak-dinamikáját vizsgáló kutatásaik eredményeként egyértelművé vált, hogy az első világháború erőszak-történetének több évtizedes előzményei, másrészt hosszú távú következményei is vannak. Ennek fényében tett ki-

¹ Kutatócsoport linkje: <https://www.ucd.ie/warstudies/> (letöltve: 2018. május 29.). Két témába vágó meghatározó munka: Robert Gerwarth / John Horne: *Krieg im Frieden. Paramilitärische Gewalt in Europa nach dem Ersten Weltkrieg*. Göttingen, 2013. és Robert Gerwarth: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London, 2016.

sérlet a centenárium kapcsán *Mark Jones*,² aki szintén a dublini kutatócsoport tagja, a weimari köztársaság keletkezéstörténetének újrajvizsgálására. Ennek eredményeként tematizálta a politikai erőszak meghatározó voltát az első német demokratikus kísérletben.

A XX. századi „erőszak-történelem“ tradicionálisan a második világháborúra és a shoára fókuszál, amelynek feltérképezésében szintén a német történetírás járt az élen még az ezredforduló környékén is. Új fejezetet nyitott azonban *Timothy Snyder*, amerikai történész 2010-es „Bloodlands”-e, amely újabb lendületet és nézőpontokat adott az európai erőszak-történet feltárásához. Főként ennek az angolszász impulzusnak köszönheti létét a berlini Humboldt Egyetemem professzorainak, *Jörg Baberowskinak* és *Michael Wildtnak* a „Hamburger Edition”-nál megjelenő, méltán elismert könyvsorozata, a „Studien zur Gewaltgeschichte des 20. Jahrhunderts” is.³

A két világháború közötti európai erőszak-történet az utóbbi három évtizedben elsősorban a német paramilitáris szervezetek felemelkedésére és történetére koncentrált. A Párizsban élő *Enzo Traverso*, olasz történész 2007-es, az „erőszak bűvöletében” című alapmunkája az 1914–1945 közötti időszakot európai polgárháborúként értelmezi.⁴ A munka jelentőségét növeli, hogy felvállalta a téma transznacionális megközelítésének terhet is. A XX. század erőszak-dinamikájának azonban még számos fejezete és jelensége vár feltárára, újragondolásra, amelyhez az ezredfordulót követő „cultural turn” és „spatial turn” új módszerei nagy segítséget nyújthatnak. Hiszen egy-egy „nemzeti” erőszak-történetet nem lehet csupán nemzetállami keretek között vizsgálva értelmezni, a teljesebb kép eléréséhez szükség van a historiográfia transznacionális és komparatiztikai eszközeinek bevetésére is. A most ismertetésre kerülő monográfia szerzője a történetírás ezen új „szeléből” vajmi keveset érzékeltet, pedig témája kulcsfontosságú a közép-európai erőszak-történet számára.

A monográfiában bemutatott osztrák szélsőjobboldali paramilitáris szervezet, a Heimewehrek az 1920–1930-as években a híd szerepét töltötték be a közép-és dél-európai szélsőjobboldali mozgalmak között. Kapcsolati hálójuk Olaszországtól, Magyarországon át egészen Németországig terjedt, ami az első világháborúig visszanyúló kapcsolati tőkének köszönhető. Nem csak egy elszigetelt, elhalásra ítélt ausztriai szélsőjobboldali társadalmi

2 Mark Jones: *Am Anfang war Gewalt. Die deutsche Revolution 1918–1919 und der Beginn der Weimarer Republik*. Berlin, 2017.

3 Könyvsorozat linkje: <http://www.hamburger-edition.de/hamburger-edition/buecher/reihen/studien-zur-gewaltgeschichte/> (letöltve: 2018. május 29.)

4 Enzo Traverso: *A feu et f sang. De la guerre civile européenne 1914–1945*. Paris, 2007.

mozgalomról, hanem egy közép-európai válságjelenség példaértékű leképeződéséről volt szó. A közép-európai politikai kultúra része volt a két világháború között a félkatonai szervezetek jelenléte és a politikai erőszak általános elfogadottsága is.

A bemutatandó monográfia szerzője *Lothar Höbelt* történész, a Bécsi Egyetem címzetes történész professzora. Ismertségét és osztrák közéleti tevékenységét azonban nemcsak szakmai, tudományos tevékenységének köszönheti. Szélsőjobboldali kötődése, kijelentései és az osztrák Szabadságpárttal (FPÖ) való közeli viszonya miatt gyakran került kritikák kereszttüzébe. A monográfiája hiánypótló. Az osztrák szélsőjobboldal félkatonai és politikai tevékenységéről az 1980-as évek közepén született először és utoljára tudományos összefoglalás.⁵

A monográfia az osztrák két világháború közötti belpolitika egyik legmozgalmasabb időszakának bemutatására törekszik, mindössze tíz esztendő történetét öleli fel a több mint 450 oldalas munka. A szerző már az előszóban leszögezi, hogy az osztrák belpolitika és a Heimwehrek egymásra való hatásával kíván foglalkozni, a külpolitikai hatások mélyebb vizsgálatát nem tekinti feladatának. A témában azonban jelentős potenciák maradtak kihasználatlanok, így várjuk a folytatást. Kronologikus felépítésének köszönhetően az egyes fejezetek néhány év osztrák belpolitikai eseményeit részletezik, esetenként túl aprólékos pontossággal.

Az osztrák „Heimwehrek” fogalom magyarázatra szorul, hiszen egyrészt egy nagyon egyedi, osztrák jellegzetességről van szó, ugyanakkor jól tükrözi a közép-európai korszellemet, az erőszakdinamika továbbgyűrűzését és a politikai kultúrát is. A Heimwehrek esetében a többes szám használata indokolt, hiszen nem egy egységes mozgalomról volt szó. Ausztria 1918 után szövetségi köztársaságként működött, minden tartománynak megvolt a maga, helyi tartományi identitással, politikai kultúrával és célokkal rendelkező paramilitáris szervezete. Ezek az első világháború végén jöttek létre, helyi területi viták, határvédelemi problémák, illetve a magántulajdon védelme és a belső rend fenntartásának igénye motiválta az önszerveződéseket. Katonai vezetőik többnyire hadviselt, a világháborúból csalódottan hazatérő, a békés életbe visszatérni nehezen tudó vagy akaró katonatisztek voltak. Ezen ismérvek alapján számos hasonlóságot mutatott létük nemcsak a német szélsőjobboldali szervezetekkel, hanem az 1920-as évek elejéig Magyarországon is működő paramilitáris szabadcsapatokkal is. Létük tette nyilvánvalóvá, hogy az első világháború után Közép-Európában megszűnt az állam erőszak monopóliuma és a századfordulótól erősödő erőszak-di-

5 Walter Wiltschegg: Die Heimwehr. Eine unwiederstehliche Volksbewegung? Wien, 1985.

namika koránt sem ért véget a világháborúval. Ennek helyreállítása Magyarországon ment végbe a leghamarabb, amikor az 1920-as évek elején a szabadsapatokat véglegesen beolvasztották az ún. Nemzeti Hadseregbe. Ausztriában az 1930-as évek közepére állt helyre az állam erőszakmonopóliuma, míg a weimari Németországban mindvégig megmaradt az államtól független paramilitáris alakulatok és az állami erőszakszervezetek kettőssége. Ausztriában és Németországban nemcsak a szélsőjobboldalnak volt félkatonai szervezete, hanem a baloldalnak is. Az ottani politikai kultúra része volt a politikai erőszak, amely leglátványosabban a félkatonai szervezetek utcai összecsapásaiban öltött testet. Az osztrák szociáldemokrata párt 1923–24 folyamán hozta létre a Republikanischer Schutzbund-ot, amely pusztán létevel és békés utcai erődemonstrációival is felhajtóerőt adott az akkor éppen erősen stagnáló Heimwehreknek. A taglétszámában és szervezettségében is erősebb Schutzbund egészen az 1930-as évek elejéig képes volt az utcán a Heimwehrral szemben megőrizni dominanciáját.

Az osztrák mozgalom egyik gyengesége a területi megosztottságban, illetve a tartományi vezetők rivalizálásában és pénzforrásokért, támogatókért való vetélkedésében rejlett. Ezt a megosztottságot csupán rövid időre, a mozgalom virágkorában, az 1920-as és 1930-as évek fordulóján sikerült, és csupán csak néhány évre áthidalni, ahogy erről a 3. és 4. fejezet részletesen beszámol. A másik nagy gyengeségük a finanszírozás volt. A monográfia is több fejezetben foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy milyen forrásból sikerült életben tartani a mozgalmat. A belföldről származó pénzek egy részét az osztrák vasipari tőke adta, amely az 1920-as évek végétől egyre nagyobb mértékben német befolyás alá került. Céljuk a támogatással a szociáldemokraták „ausztromarxismusának” ellensúlyozása volt. A másik fontos osztrák támogatói kör az 1918-as fordulat vesztesei, a nemesi címüktől véglegesen megfosztott nagybirtokos nemesség közül került ki. Ők pénzügyi támogatásuk fejében a Heimwehrektől szintén a baloldal visszaszorítását remélték. A szélsőjobboldalra egyrészt a monarchia régi, egyre inkább pozíciót veszített elitje, másrészt a baloldali fordulattól tartó nagytőke igyekezett támaszkodni, ahogy ez máshol is történt Közép-Európában. A másik meghatározó pénzforrás, amely éppen a mozgalom legaktívabb időszakában az 1920-as és 1930-as évek fordulóján volt a legintenzívebb, külföldről származott. Ezzel kapcsolatban a szerző csak utalásokat és részinformációkat közöl, nem is törekszik a mozgalom pénzügyi hátterének feltérképezésére. Pedig tudva levő, hogy minden társadalmi mozgalom életben tartásához szükség van megbízható pénzre. A Heimwehrek függése egyben megvilágítja pénzforrások rejtett céljait is. Például a Bethlen-kormány az 1920-as évek végén a

pénzügyi és kapcsolati tőkében megmutatkozó támogatása fejében egyrészt az osztrák szociáldemokrácia további gyengítését, az olasz illegális fegyverszállítás tranzitjának biztosítását remélte, de egy Magyarország számára még kedvezőbb kereskedelmi-szerződés kikényszerítését is elvárta. A magyar közvetítéssel egyre intenzívebbé váló olasz anyagi támogatás az 1920-as évek végén elsősorban Olaszország geopolitikai térnyerését szolgálta a Duna-medencében, míg az 1930-as évek első felében a fasizmus ausztriai importját célozta. Az 1920-as években a Heimwehrnek juttatott német anyagi támogatás a stresemanni külpolitikát szolgálta. A Gustav Stresemann vezette berlini külügyminisztérium törekedett minden, egy későbbi Anschluss útjában álló akadály eliminálására. Ezek a külföldi pénzek, amelyek az osztrák belpolitikába való aktív és közvetlen beavatkozást jelentették és katonai puccsok előkészítését, vagy azok megakadályozását szolgálták. Gyakran egymást kioltó célkitűzéseket támogattak, ami az osztrák mozgalom ütőképességét nagyban, sőt gyakorlatilag végzetesen gyengítette.

Mint minden társadalmi mozgalomnak, így a Heimwehreknek is volt politikai-társadalmi programja, amely ugyan a korszakban folyamatosan alakult, az adott bel- és külpolitikai konstellációhoz igazodott. Alapelemei a baloldal ellenesség, az autoriter vezetés és a többé-kevésbé burkolt antiszemitizmus volt, így sok tekintetben megegyezett a jobboldalt meghatározó osztrák keresztényszocialista párt nézeteivel. Mindvégig hangosan hirdette magáról, hogy egy pártok felett álló, pártoktól függetlenül működő szélső-jobboldali társadalmi mozgalomnak tekinti magát. A monográfia második fejezete plasztikusan szemlélteti, hogy az 1920-as évek végén az osztrák keresztényszocialista párt milyen lépéseket tett annak érdekében, hogy saját fegyveres alakulatává tegye a mozgalmat. Ignaz Seipel kancellár közeledése az Heimwehrhez a szociáldemokrata félkatonai szervezet, a Schutzbund ellensúlyozását célozta. A mozgalom ekkor még ki tudott térni a kancellár halálosan ölelő karjai elől. Azonban 1936-ban az autoriter diktatúra alatt Engelbert Dollfuß kancellár a hozzá közel álló Heimwehreket is beolvasztotta a „Vaterländische Frontba”, ami egyben a már amúgy is hanyatlóban lévő mozgalom végét jelentette. A Heimwehrek politikai-ideológiai fejlődése jelentős, és nem várt változáson ment át a vizsgált időszakban. Noha szoros kapcsolatokat ápol az olasz fasizmussal, és Dollfuß autoriter elképzeléseinek egyik támaszát is jelentették, 1933-34 folyamán mégis hangsúlyosan és markánsan elhatárolódtak a hitleri nemzetiszocializmustól. Pedig számos katonai vezetője az 1920-as években szoros kapcsolatokat ápol a német szélsőjobboldallal, ahogy erről több fejezetben is olvashatunk. Például Graf Ernst Rüdiger Starhemberg, a rövid ideig egységes mozgalom vezetője sze-

mélyesen is részt vett az 1923-as müncheni sörpuccsban. Ennek ellenére a Heimwehrek 1934-től megszakítottak minden kapcsolatot az NSDAP-val, és aktívan támogatták az Anschluss-ellenes autoriter kormányprogramot egészen az osztrák annexió 1938 márciusi bekövetkeztéig. Egyetlen kivétel volt, mégpedig a stájer Heimwehr, amely már az 1930-as évek első felében gyakorlatilag beolvadt a nemzetiszocialista mozgalomba és ellenezte az önálló Ausztria fennmaradását. Ez a tartományi megosztottság és ideológiai heterogenitás rávilágított a Heimwehr-mozgalom gyengeségére az egységes és dinamikus nemzetiszocialista mozgalommal szemben.

Forrásai tekintetében a monográfia számos újdonsággal kecsegtet, hiszen olasz külügyi levéltári forráskiadásból és osztrák magángyűjtemények anyagaiból válogatott, ahogy erről a bevezetés végén lévő hosszú köszönetmondás is tanúságot tesz. A korabeli sajtóból is számos forrást használt fel, azonban a sajtóinformációk kiválasztásának kritériumai nem mindig követhetők nyomon egyértelműen. A kötet végén lévő jegyzetapparátus, irodalomjegyzék és a névmutató segítenek a tájékozódásban és a témában való további elmélyülésben.

A monográfia erőssége, hogy a Heimwehr-mozgalom felívelését és hanyatlását beleilleszti az osztrák belpolitika eseményeibe, párhuzamokat von, ok-okozati összefüggéseket fed fel, kiemelt figyelmet szentelt egyes Heimwehr-vezetők tevékenységének és politikai karrierjének. Esetleges hiányérzetet kelthet az olvasóban a transznacionális-külföldi kapcsolatok elemzésének és a politikai kultúra kontextusának hiánya, miközben a politikatörténet túlsúlyának csökkentése is a munka javára válhatott volna.

Lothar Höbelt: Die Heimwehren und die österreichische Politik 1927–1936. (A Heimwehrek és az osztrák politika, 1927–1936.) Vom politischen „Kettenhund” zum „Austro-Fascismus”? Arles Verlag, Graz, 2016. 456 o. ISBN 978-3-902732-66-8.

Murber Ibolya